

ZLATKO JURIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI
HR - 10000 ZAGREB, I. LUCICA 3

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ART HISTORY
HR - 10000 ZAGREB, I. LUCICA 3

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 711.4:719:72 (4 SREDNJA EUROPA) "1870/1918"

TEHNIČKE ZNAJSTOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.04 - RAZVOJ ARHITEKTURE I URBANIZMA

I OBNOVA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

HUMANISTIČKE ZNAJSTOSTI / ZNAJSTVO O UMJETNOSTI

6.05.01 - POVIJEST UMJETNOSTI

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 11. 02. 2004. / 13. 07. 2004.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 711.4:719:72 (4 CENTRAL EUROPE) "1870/1918"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.04 - DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
AND RESTORATION OF THE BUILT HERITAGE

HUMANITIES / SCIENCE OF ART

6.05.01 - ART HISTORY

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 11. 02. 2004. / 13. 07. 2004.

ZAŠTITA SPOMENIKA U TEORIJAMA GRADOGRADNJE U SREDNJOJ EUROPI 1870.-1918.

PROTECTION OF MONUMENTS IN URBAN DEVELOPMENT THEORIES OF CENTRAL EUROPE BETWEEN 1870 AND 1918

GRADOGRADNJA
PRAKTIČNA ESTETIKA
SREDNJA EUROPA
ZAŠTITA SPOMENIKA

URBAN DEVELOPMENT
PRACTICAL AESTHETICS
CENTRAL EUROPE
PROTECTION OF MONUMENTS

Pocetkom 19. st. povijesni se gradovi Njemačke i Francuske pocinju susretati sa suvremenim zahtjevima za prilagodbu na ubrzane industrijske, komunalne i demografske promjene. Susret složene i raznovrsne arhitekture i gradogradnje povijesnih gradova sa suvremenim zahtjevima ujednačavanja i ubrzavanja tehničkog i gospodarskog razvoja otvorit će čitav niz pojava i problema. Postupno se stvarala nova, izrazito složena disciplina planiranja gradogradnje s pratećim tehničkim postupcima izrade generalnih i detaljnih regulatornih osnova. Pojavio se temeljni problem kako se odnositi prema povijesnim spomenicima i gradskim predjelima u postupku obnove i prilagodavanja povijesnoga grada suvremenim potrebama.

In the early 19th century the historic German and French towns had to meet various requirements concerning increasing industrial, communal and demographic changes. Complex and varied architecture and urban development of historic towns together with modern trends of increasing technical and economic development raised a range of new issues. Gradually a new and complex discipline of urban development planning emerged with accompanying technical procedures of drawing up master and detailed plans. The basic issue was how to deal with historical monuments and town areas in the process of renewal and adaptation of a historical town to modern trends of development.

UVOD

INTRODUCTION

Početkom 19. stoljeća povijesni se gradovi Njemačke i Francuske počinju susretati sa suvremenim zahtjevima za prilagodbu na ubrzane industrijske, komunalne i demografske promjene. Susret složene i raznovrsne arhitekture i gradogradnje povijesnih gradova sa suvremenim zahtjevima ujednačavanja i ubrzavanja tehničkog i gospodarskog razvoja otvorio je čitav niz pojava i problema. Postupno se stvarala nova, izrazito složena disciplina planiranja gradogradnje s pratećim tehničkim postupcima izrade generalnih i detaljnih regulatornih osnova. Pojavio se temeljni problem kako se odnositi prema povijesnim spomenicima i gradskim predjelima u postupku obnove i prilagođavanja povijesnoga grada suvremenim potrebama.

GRADOGRADNJA 1800.-1850.: KULT SPOMENIKA

URBAN DEVELOPMENT 1800-1850: CULT OF MONUMENTS

Krajem 18. stoljeća u utopijskim je projektima francuskih vizionarskih arhitekata započelo stvaranje kulta umjetničkog djela, kojemu se pripisivalo izuzetno simboličko značenje. U brojnim neizvedenim projektima reprezentativne su javne i sakralne zgrade bile smještene na postament usred velikih i praznih javnih gradskih trgova.¹ Prevođenje iz monumentalnog mjerila utopijskih projekata na potrebe realnog mjerila svakodnevnog grado-

gradnje počelo je u romantičnom klasicizmu prve polovice 19. stoljeća. Kada je povijesna ili sakralna zgrada jednom bila prepoznata kao arhitektonski spomenik, obično bi se u gradogradnji Francuske i Njemačke pojavilo htijenje za oslobađanjem i započeli bi rušenje okolnih stambenih zgrada.² Provedena regulacija Trga St. Sernin u Toulouseu najbolje pokazuje razmišljanja o gradogradnji na početku 19. stoljeća. Hodočasnička crkva St. Sernin nalazila se na povijesnome gradskom trgu nepravilna oblika i bila je djelomično zagrađena zgradom samostana i okolnim stambenim zgradama (sl. 1). Osnovna značajka čitavog kompleksa bila je povijesno uvjetovana slikovitost i spontana nepravilnost. Samostan neposredno uz crkvu srušen je 1815. godine, a prva regulatorna osnova iz 1827. godine predviđala je daljnje oslobađanje crkve – nastavkom rušenja prigradenih stambenih zgrada. Privatne stambene zgrade eksproprirane su 1847. godine pa je osamljivanje crkve dovršeno 1852. godine. Eugene Emmanuel Viollet-le-Duc osmislio je konačnu ovalnu formu trga.

Velik utjecaj na daljnja razmišljanja o međusobnom odnosu javnih i sakralnih zgrada, povijesnih gradskih predjela i suvremenih potreba imale su svakako provedene monumentalne regulacije Pariza 1852.-1869. godine i Beča 1857.-1890. godine. Zajedničko u oba slučaja jest odlučno provođenje rušenja velikih razmjera radi prilagođavanja suvremenim zahtjevima. Pariz je svakako bio utjecajan primjer kako čitav povijesni grad prilagoditi suvremenom prometu i masovnoj ugrađenoj namjnoj stambenoj izgradnji. Beč je više utjecao na način kako novom izgradnjom stvorena praznog prostora uspješno povezati povijesno gradsko središte sa već izgrađenim gradskim četvrtima.

REINHARD BAUMEISTER I JOSEF STÜBBEN: TEORIJE GRADOGRADNJE

REINHARD BAUMEISTER AND JOSEF STÜBBEN: THEORIES OF URBAN DEVELOPMENT

Neprijeporni planerski uzor generacijama njemačkih planera bila je regulatorna provedba preobrazbe Pariza u 1850-im i 1860-im godinama.³ Vjestom primjenom velike administrativne i financijske moći, barun Georges Eugene Haussmann stvorio je bulevare koji

¹ KOSTOFF, 1999.b: 138-141

² a) KOSTOFF, 1999.b: 138-141. Postupak rušenja izgrađenih zgrada u okolici spomenika radi njegova boljeg sagledavanja usred novostvorena praznog prostora u njemačkoj stručnoj terminologiji označava se pojmom *Freilegung*. Francuski je prijevod *Dégagement* ili *Isolament*, a engleski *Disencumbering*. Arh. Viktor Kovacic rabi u jednom tekstu različite pojmove: očišćenje, izolacija, osamljenje i oslobodenje (KOVACIC, 1908: 1-8). Ing. Dorde Tabaković u prijevodu Sitteove knjige upotrebljava pojmove:

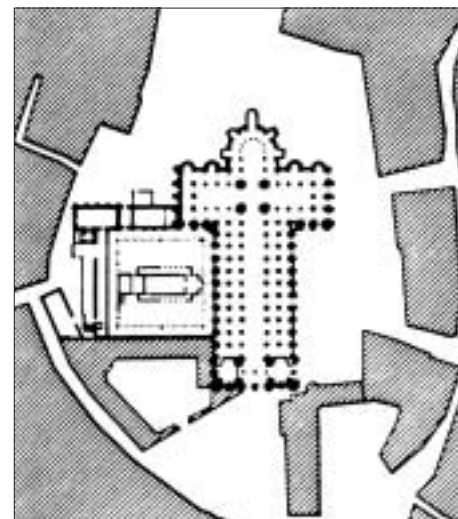
su zadovoljavali potrebe prometa, a istodobno su perspektivnim vizurama stvarali moćnu estetiku. Veličina regulatornog ostvarenja snažno je utjecala na teorije njemačkih planera, gdje su praktični i estetski rezultati bili neodvojivo povezani, a čak su pretpostavljali da se međusobno potiču. Ernst Bruch izrazio je u nizu tekstova, objavljenih 1870. godine, preciznu kritiku generalne regulatorne osnove Berlina iz 1858.-1861. godine, koju je izradio James Hobrecht.⁴ Bruchova je kritika usmjerila nacionalnu pozornost na temeljne probleme nove discipline koja se bavila planiranjem gradogradnje. Osnovni je prigovor bio neobaziranje na prirodni proces topografske decentralizacije i funkcionalnog razdvajanja grada.

Ernst Bruch kritičkim je tekstovima na određeni način posredovao i utjecao na planerske teorije Reinharda Baumeistera, definirane u knjizi „*Stadt-Erweiterungen in technischer, baupolizeilicher und wirtschaftlicher Beziehung*” iz 1876. godine, koje su najbolje izrazile liberalnu klimu 1870-ih godina u gradogradnji Njemačke.⁵ U procesu planiranja Baumeister je naglašavao rješavanje problema higijene i prometa, ali estetska pitanja nisu bila zanemarena. Svi su planerski postupci bili određeni utilitarnom estetikom, gdje je lijepo samo ono što je praktično. Regulatorne odrednice o izgledu ulica i pročelja zgrada u građevnim su redovima potpuno nevažne za konačni estetski rezultat. U stvaranju arhitektonski atraktivnih uličnih poteza puno je važ-

nije djelovanje oslobođenih tržišnih snaga nego ograničavajuća vladina ili gradska zakonodavna djelatnost. Reinhard Baumeister iskazivao je otvoreno divljenje prema veličanstvenom izgledu Pariza koji je povezivao s reprezentativnim smjesticima javnih zgrada prema uličnom potezu. Planerske teorije vodećega njemačkog planera pod Haussmanovim utjecajem nisu pridavale nikakvu vrijednost složenom i povijesno uvjetovanom gradskom kontekstu s promjenljivim perspektivnim vizurama.

Na osnovi primjera katedrale u Parizu, koja je prije 1870. godine oslobođena povijesnoga gradskog okruženja i ostavljena na velikom praznom trgu, Reinhard Baumeister postavio je generalno teoretsko planersko pravilo da se spomenik mora osloboditi od okoline kada se jednom prepozna povijesna i umjetnička vrijednost. Teoretska razmišljanja bila su podijeljena u odlučivanju kako sa sigurnošću prepoznati spomenik koji zaslužuje osiguranje veće vidljivosti od beznačajne građevine pogodne za rušenje. Osnovni regulatorni problem prilikom rušenja bio je kako odrediti veličinu potrebnoga praznog prostora oko javne i sakralne zgrade. Najčešće su katedrale i župne crkve bile postavljene u monumentalnu osamljenost nakon provedenoga uklanjanja povijesnoga gradskog okoliša.

Između 1870. i 1900. godine bilo je u Njemačkoj glavno razdoblje provedbe planerskih teorija o oslobađanju spomenika, kada su gradske i crkvene vlasti poticale planere na omogućavanje potpune vidljivosti na konačno završene dugogodišnje i velike financijske napore u dovršavanju i restauraciji povijesnih katedrala. Josef Stübben bio je vodeći planer 1890-ih godina u Njemačkoj.⁶ Za razliku od prethodnika Reinharda Baumeistera i suvremenika Camilla Sittea, koji su uspješno stvorili zaokružene teoretske sustave, Josef Stübben pomno je pratio i vjesto preuzimao stajališta imaginativnijih i inovativnijih teoretičara pa ih je u javnosti vrlo uspješno teoretski popularizirao u dnevnim novinama i planerski primjenjivao pri izradi brojnih generalnih regulatornih osnova i savjetovanjima brojnih gradskih zastupstava. Poput starijih prethodnika, i mladi Josef Stübben bio je prilikom posjeta Parizu 1870-ih godina zapanjen planerskom preobrazbom. Brilljantno prometno i komunalno inženjerstvo bilo je osnova planerske ljepote. Preglednost planiranja stvarala je osjećaj sigurnosti i ugodnosti pri kretanju gradom. Vrhunac Stübbenova djelovanja svakako je objavljivanje 1890. godine prvoga enciklopedijskog sveobuhvatnoga planerskog djela „*Der Städtebau*”. U sljedeća dva izdanja djelo će postati standardni planerski priručnik u srednjoj Europi sve do 1920-ih godina.⁷

SL. 1. SITUACIJA PRIJE RUŠENJA NA TRGU ST. SERVIN, TOULOUSE, OKO 1800.

FIG. 1 PRIOR TO DEMOLITION, ST. SERVIN SQ., TOULOUSE, AROUND 1800

odgrtanje, oljuštiti, razotkrivanje, oslobođenje (SITTE, 1967: 31). U hrvatskom jeziku ne postoji jedan pojam, već je moguće prevoditi: osamostaliti, osamiti, izdvojiti, izdvajati, osloboditi, ogoliti, razotkriti, izolirati. U tekstu je predložena upotreba oslobađanje (od okolice) i osamljivanje, ovisno o smislu rečenice. Predložena varijanta ne mora biti definitivna; b) LADD, 1990: 111-116

3 LADD, 1990: 111-116

4 LADD, 1990: 83-84

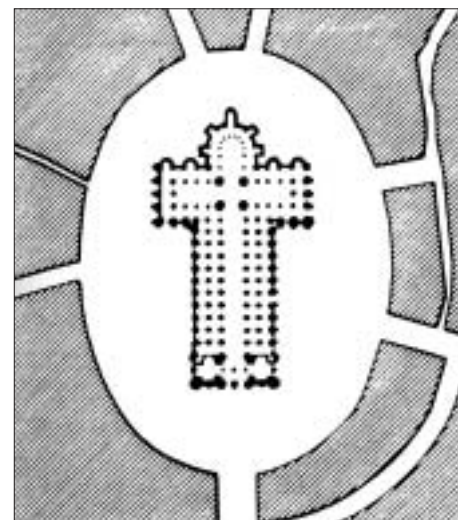
5 BAUMEISTER, REINHARD (1833.-1917.), njemački inženjer. Upisao je Visoku tehničku školu u Hannoveru (1849.-1851.), a diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Karlsruheu (1853.). Profesor je bio na Visokoj tehničkoj školi u Karlsruheu (1862.-?). U gradogradnji bavio se problemima stanovanja, prometa, zoniranja, parkova, higijene, građevnih redova i financiranja. Zastupao je mješovitu upotrebu ortogonalnog sustava s radijalnim, trokutastim i slikovitim sustavima u skladu s gradskim topografskim i povijesnim uvjetima. Predlagao je umjetničko gradsko planiranje. Bibl.: (1876.) *Stadt-Erweiterungen in technischer, baupolizeilicher und wirtschaftlicher Beziehung*, Berlin; (1902.) *Stadtbaupläne in alter und neuer Zeit, u: Zeitfragen des christlichen Volkslebens*, Stuttgart.

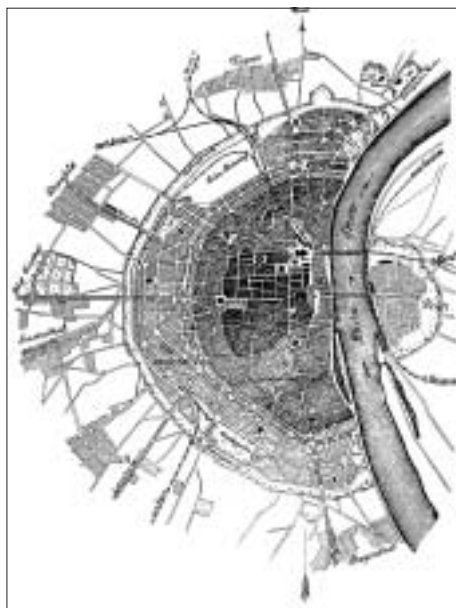
6 STÜBBEN, JOSEF (1845.-1936.), njemački arhitekt i gradski planer. Studirao je Građevnu akademiju u Berlinu. Gradski je graditelj majstor (*Stadtbaumeister*) bio u Aachenu 1876.-1881. i Kölnu 1881.-1891., slobodni arhitekt 1898.-1904., građevni tehnički savjetnik (*Technischer Bau-rat*) u pruskom Ministarstvu financija i predsjedavajući Komisije za gradsko proširenje u Posenu 1904.-1920. živio je u Münsteru 1921.-?. Izradio je generalne regulatorne osnove: Köln (1881.-1900.), Düsseldorf (1884.), Bruxelles, Napulj, Basel, Varšava, Helsinki, Gross-Wien. Bibl.: (1890.) *Der Städtebau*, Darmstadt.

7 (1907.) II. izdanje, Stuttgart; (1924.) III. izdanje, Leipzig

SL. 2. J. P. VIREBENT: NEIZVEDENI PROJEKT UREĐENJA TRGA ST. SERVIN, TOULOUSE, 1827.

FIG. 2 J. P. VIREBENT: UNREALIZED PROJECT OF ST. SERVIN SQUARE LAYOUT, TOULOUSE, 1827

SL. 3. NACRT GRADA KÖLNA, 1890.
FIG. 3 COLOGNE, 1890, DRAWING

HERMANN MAERTENS: PRAKTIČNA ESTETIKA

HERMANN MAERTENS: PRACTICAL AESTHETICS

Sredinom 19. stoljeca idealističke teorije filozofa Friedricha Theodora Vischera pripisivale su umjetniku sposobnost prenošenja osjećaja vječnosti i uzdizanja kroz umjetničko djelo.⁸ Postavljanjem zahtjeva za estetsko obrazovanje širega sloja stanovništva željelo se svima omogućiti sudjelovanje u oplemenjujućem iskustvu umjetnosti jer je malobrojna obrazovana srednja klasa nastojala sačuvati humanističke ideale i naobrazbu od optužbi za nepotrebnost u suvremenim uvjetima ubrzanoga tehničkog napretka. U drugoj polovici 19. stoljeca pojavio se interes za suvremene teorije praktične estetike koje su nastojale povezati teoretska estetska tumačenja i umjetničku praksu. Pod utjecajem pozitivizma, Gustav Theodor Fechner pokušao je znanost o estetici postaviti na empirijskim temeljima. Osnovni je cilj bio stvoriti estetsku teoriju neposredno primjenjivu u umjetničkoj praksi. Estetske teorije i empiričke metode njemački je arhitekt Hermann Maertens primijenio u teorijama praktične estetike, koje su snažno utjecale na suvremene srednjoeuropske planere.⁹ Osnovna je primjena bila u teoretskom opravdavanju nužnosti oslobađanja crkava od okoline pri monumentalnom planiranju. U seriji radova objavljenih između 1877. i 1880. godine Hermann Maertens oslanjao se na teorije fiziološke optike Hermann Helmholtza pri stvaranju znanstvene estetske metode primjenjive u planiranju. U knjizi „*Der Optische-Maassstab oder die Theorie und Praxis des aesthetischen Sehens in den bildenden Künste*“ iz 1877. godine izveden je zaključak da se granice promatračeva vidnog polja mogu precizno matematički odrediti. Stvorene su matematičke formule iz kojih su proizašla estetska pravila i tablice za neposrednu primjenu u arhitekturi i gradskom planiranju. Tablice su određivale neophodnu minimalnu veličinu arhitektonskih elemenata koje bi oko promatrača moglo jasno zamijetiti bez obzira na udaljenost.

Svi su zaključci bili utemeljeni na proučavanju povijesnih primjera. Prvo izdanje bavilo se antičkom arhitekturom. U drugom izdanju iz 1884. godine dodane su izmjere gotičkih crkava kako bi se dokazala mogućnost primjene teoretskih proračuna i na srednjovjekovnu arhitekturu.¹⁰ Ustanovljeni principi po kojima se primarno doživljava volumen javne zgrade i okolni prostor našli su široku primjenu u gradskom planiranju.¹¹ Vidni kut promatrača presudan je za doživljaj osnovnog volumena zgrade. Na vidni kut utječe udaljenost između promatračeva gledišta i visina zgrade. Širina zgrade nije bitna jer promatrač može kretanjem mijenjati točku gledanja. Kupole su se

uzimale u obzir pri proračunu, dok su se zvonici izostavljali. Osnovno objašnjenje bilo je da kupole, za razliku od zvonika, više pridone nose osnovnom volumenu zgrade. Vidni kut od 27° (to je razmjor 1:2 između visine zgrade i udaljenosti promatrača) osigurava usredotočen pogled na čitavo pročelje zgrade. Kada je kut gledanja 18° (odgovara razmjeru 1:3), osiguran je pogled na volumen zgrade uokviren okolinom. Pri kutu od 12° (razmjor 1:4) vertikalni je obris zgrade uklopljen u okolni vertikalni gradski obris.

Vrhunac primjene principa praktične estetike u planiranju bio je negdje između 1880. i 1910. godine. Odluka o potrebnom oslobađanju monumentalnih javnih i sakralnih zgrada od neposrednoga povijesnog gradskog okoliša temeljila se na dva ustanovljena pravila: promatračevoj točki gledišta i fiksnom pogledu na objekt promatranja.¹² Teoretsko obrazloženje bilo je da su monumentalne javne i sakralne zgrade izuzetna povijesna i umjetnička djela neposredno okružena stambenim zgradama bez umjetničke i povijesne vrijednosti, koje nije potrebno čuvati. Arhitekt Hermann Pfaume postavio je teorijske odrednice i jednom rasprava 1896. godine o uređenju okoliša katedrale u Kölnu. Osnovno estetsko pravilo u planiranju bilo je da ništa ne smije ometati promatranje izuzetnoga umjetničkog djela poput katedrale. Postizanje slikovitosti pogleda na katedralu zahtijevalo je stupnjevanje okoliša po važnosti. U provedbi regulacije uklanjalo se sve u neposrednoj blizini što bi odvlačilo pogled od katedrale.

Tijekom rasprave Hermann Maertens samo se pridružio zahtjevima koji su zagovarali oslobađanje kölnske katedrale od neposredne okoline. Osnovno obrazloženje bilo je da je srednjovjekovna arhitektura zamišljena za promatranje s velike udaljenosti usred slobodnoga prostora trga pa zato djeluje nespretno stiješnjeno u okolnim uskim gradskim uličicama. Hermann Maertens upozoravao je na postojanje određenih granica u primjeni praktične estetike pri planiranju gradova. Na pretjerano praznim trgovima osamljeni spomenici ne dolaze do izražaja jer se, u pravilu, potpuno izgube u golemom prostoru.

8 LADD, 1990: 116-122

9 MAERTENS, HERMANN (1823.-1898.) njemački arhitekt. Studirao je arhitekturu na Akademiji likovnih umjetnosti u Berlinu. Zaposlen je bio u građevnim uredima pruskih gradova, docent na Trgovačkoj akademiji u Poppeldorfu kraj Bonna, vojni graditeljni majstor (*Garnisonbaumeister*) u Kölnu. Privatnu je praksu imao u Bonnu. Bibl.: (1877.) *Die Theorie und Praxis des aesthetischen Sehens in den bildenden Künsten*, Bonn; (1885.) *Skizze zu einer prakt. Aesthetik der Baukunst und der ihr dienenden Schwester-Künste in einem neuen System zusammengestellt*, Berlin; (1890.) *Optisches Maass für den Städtebau*, Bonn.

10 MAERTENS, 1884: 202-205

11 KOSTOFF, 1999.b: 138-141

12 LADD, 1990: 116-122

Velike prostore trgova preporučljivo je duž stranica ograničiti smještajem skulpture i primjenom arhitektonskih elemenata poput kolonada. Suvremenoj, novoplaniranoj Ludwigsstrasse u Münchenu osnovna je značajka pretjerana širina i monotonost. Slična kritička stajališta imao je Josef Stübben, koji je koristio Maertensove tablice i formule za prikazivanje ekscesa u planerskoj praksi. Jedno od mogućih objašnjenja za veliki utjecaj Hermanna Maertensa na suvremenike jest vrlo uspješno provedena kombinacija idealističke estetike Friedricha Theodora Vischera i empirizma Gustava Theodora Fechnera. Kada je izrazio pragmatična i tehnički usmjerena generacija njemačkih planera uvidjela estetsko značenje u procesu planiranja, počeli su tražiti teoretski pristup estetskim problemima koji bi se nadopunjavao s naglašenim tehničkim pristupom. Teorije Hermanna Maertensa bile su prirodan i očigledan odabir jer su ponudile sustavnu znanstvenu osnovu za odlučivanje o estetskim zadacima. Sljedbenici nisu uočili određene teoretske neutemeljenosti koje su proizašle iz ograničenja ugrađenih u teorijama od samoga početka.

CAMILLO SITTE: OTKRIĆE GRADSKOG USTROJSTVA

CAMILLO SITTE: URBAN STRUCTURE

Camillo Sitte bio je među prvima koji je u knjizi „*Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätzen*“, objavljenoj 1889. godine, izrazio negativno mišljenje o suvremenoj gradogradnji jer je osporavao regulatorni proces oslobađanja sakralnih i javnih zgrada od okoline.¹³ Osnovni je razlog razaranje povijesnoga gradskog ustrojstva. Posljedica je narušavanje intimnosti, mjerila i cjelovitosti koje daju ljepotu i vrijednost povijesnim gradovima.¹⁴ Osnovna zabluda bila je težnja za razgledavanjem zgrade jednim, statičnim pogledom. Posljedica je doslovno provođenje pravila o nužnom rušenju stambenih zgrada u blizini sakralne ili javne zgrade. Osamljena crkva na praznom prostoru novoga trga izgubila je svaki odnos prema povijesnome gradskom ustrojstvu. Na osnovi vrlo pomnjava

proučavanja javnih prostora srednjovjekovnih, renesansnih i baroknih trgova, Camillo Sitte tvrdio je da su gradovi povijesne aglomeracije stanovnika i zgrada, kojih se međusobne veze neprestano i postupno mijenjaju. Prostor ulice i gradskih trgova trebao bi opet poslužiti za odvijanje javnoga života grada.

Gradogradnja bila je nova znanost o gradovima, nastala u 19. stoljeću, a kojoj je osnovni cilj bio prihvaćanje suvremenih komunalnih, higijenskih i prometnih zahtjeva, uz poštovanje i primjenu potvrđenih vrijednosti iz povijesti gradogradnje. Pri izradi regulatornih osnova nužno je trodimenzionalno promatranje prostora ulica i trgova s volumenima gradskih blokova.¹⁵ Camillo Sitte nije zastupao konzerviranje grada. Kada bi ono bilo potrebno radi poboljšanja higijenskih uvjeta, moglo bi se pristupiti pažljivo kirurškom rušenju povijesnih gradskih dijelova.

Kada je Sitteova knjiga objavljena 1889. godine, bilo je malo naznaka da bi se mogla pojaviti cjelovita i sustavna teoretska opozicija provedbi mnogih projekata oslobađanja crkava od okolice, koji su bili u tijeku diljem srednje Europe. Polemička uvjerljivost u osporavanju teoretskih stajališta Hermanna Maertensa i njihovom provedbom stvorena slika slobodno stojeće kölnske katedrale nasred velikoga i praznoga prostora trga, koji je nastao rušenjem okolnih gradskih četvrti, očito je uspješno odgovarala pri stvaranju odgovarajućeg raspoloženja javnosti.

Velika brzina prihvaćanja teorijskih stajališta izraženih u knjizi imala je za posljedicu da su u manje od jednog desetljeća Sitteovi stavovi prevladali u Njemačkoj. Na prijelazu 19. u 20. stoljeće osnovno je pitanje bilo kako se odnositi prema učinjenoj šteti od izvršenih rušenja. S vremenom je Camillo Sitte primijenio teorije na analizu suvremenih planerskih ostvarenja.¹⁶ U povijesnim gradskim središtima planeri su nužnost provođenja regulatornih osnova s novim geometrijskim uličnim rastezrom javno najčešće teorijski opravdavali zadovoljenjem suvremenih zahtjeva poboljšanja protoka povećanog prometa i podizanja opće razine zdravstvenih uvjeta. Istodobna estetska dostignuća objašnjavali su kao neku vrstu dobrodošle nepredviđene i potpuno besplatne posljedice.

Praktična provedba bila je posve suprotna jer su svi financijski troškovi zapravo bili usmjereni na postizanje monumentalnoga perspektivnog uličnog poteza ili velikoga praznog prostora trga. Nužni uvjeti za provedbu bili su velika pravna ovlaštenja za izvlaštenje nekretnina i efikasna državna administracija. Čitav bi se proces znatno pojednostavnio kada bi planeri pri regulaciji uličnih pravaca maksimalno poštovali postojeće vlasništvo zemljišnih parcela i zgrada.

SL. 4. SITUACIJA KATEDRALE U KÖLNU S OKOLNOM IZGRADNJOM, 1800.

FIG. 4 CATHEDRAL IN COLOGNE WITH SURROUNDING CONSTRUCTION, 1800

SL. 5. SITUACIJA KATEDRALE U KÖLNU NAKON PROVEDENIH RUŠENJA I SA ŽELJEZNIČKIM KOLODVOROM I MOSTOM, 1800.

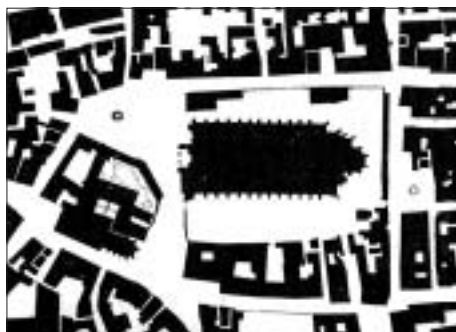
FIG. 5 CATHEDRAL IN COLOGNE AFTER DEMOLITION, WITH THE RAILWAY STATION AND THE BRIDGE, 1800

¹³ SITTE, CAMILLO (1843.-1903.), austrijski arhitekt i gradski planer. Studirao je na Visokoj tehničkoj školi u Beču kod Heinricha von Ferstela i na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču kod Rudolfa Eitelbergera (1863.-1869.). Slusao je povijest umjetnosti i arheologiju na Sveučilištu u Beču. Bio je direktor Državne obrtne škole u Salzburgu (1875.-1883.) i Beču (1883.-1903.). Izradio je generalne regulatorne osnove: Olomouc (1894.), Ljubljana (1895.), Reichenberg (1901.), Marienberg (1903.). Bibl.: (1889.) *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*, I.-II. izdanje; (1901.) III. izdanje; (1909.) IV. izdanje.

¹⁴ LADD, 1990: 122-131

¹⁵ KRUFF, 1994: 319-320

¹⁶ LADD, 1990: 131-138

SL. 6. MÜNSTER-PLATZ U ULMU PRIJE RUSENJA
U 19. STOLJEĆU

FIG. 6 MÜNSTER-PLATZ IN ULM PRIOR TO DEMOLITION,
19TH CENTURY

CAMILLO SITTE I HERMANN MAERTENS: SLIČNOSTI I RAZLIKE

CAMILLO SITTE AND HERMANN MAERTENS: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Kompleksni odnos između teorija Camilla Sittea i Hermanna Maertensa pokazuje se u proturječnom načinu prihvaćanja u profesionalnim krugovima.¹⁷ Camillo Sitte bio je doživljavan kao reformator zbog posve drukčijega estetskog pristupa gradskom planiranju. Teorije Hermanna Maertensa bile su jednoglasno prihvaćene jer su bile prirodno tumačenje suvremene planerske prakse. Unatoč polemičkim stajalištima Camilla Sittea prema djelu prethodnika, ipak postoji čitav niz sličnosti u razmišljanjima o „praktičnoj estetici” gradskog planiranja. Zajedničko s djelom visokoobrazovanih prethodnika bilo je shvaćanje o značenju i nužnosti estetske edukacije. Oba teoretičara naglašavaju umjetnost kao jednu od sastavnica gradskog planiranja, značajnu za kulturno uzdizanje gradskog stanovništva. Zajednički doprinos „praktičnoj estetici” gradskog planiranja ovih teoretičara jest uspostava metode za procjenjivanje u konačnici postignutih estetskih rezultata. Bez obzira na povijesnu posebnost i različitost namjene, Camillo Sitte predlagao je pravila za oblikovanje gradskih trgova koja se mogu shvatiti kao odgovarajući ekvivalent formulama Hermanna Maertensa. Zajedničko je inzistiranje na autonomiji estetskih procjena u gradogradnji, kojim su dominirali praktični zahtjevi za omogućavanje prometa i poboljšanje zdravstvenih uvjeta.

Unatoč zanimljivim sličnostima, postojale su i znatne razlike. Na jednome mjestu u knjizi Camillo Sitte polemizira s Reinhardom Baumeisterom, ali uopće ne spominje Hermanna Maertensa. Naglašavanje različitosti odnosa između trga i ulice, isticanje umjetničke individualnosti regulatornih osnova, neprekidne promjenljivosti odnosa između gradova i stanovnika doista su potpuna suprotnost statičnom promatraču i univerzalno upotrebljivim formulama. U objavljenim komentarima Sitteovih prijedloga Hermann Maertens potvrdio je i nastavio pristajanje uz racionalno i matematičko, usprkos vjerovanju u konačna izvanracionalna umjetnička dostignuća gradskog planiranja. Krajem 19. i na prijelazu u 20. stoljeće, planerske teorije Hermanna Maertensa i Camilla Sittea bile su – usprkos očitoj suprotstavljenosti – istodobno još dugo prisutne u srednjoeuropskoj planerskoj teoriji i praksi. Visokoproduktivni i izuzetno utjecajni gradski planer Josef Stübben pokušao je u enciklopedijski sveobuhvatnom djelu „*Der Städtebau*”, u poglavlju o estetici javnih trgova, nekako premostiti suprotstavljena mišljenja s određenim amalgamom Sitteovih teorija i Maertensovih formula.

ISTOMIŠLJENICI CAMILLA SITTEA

CAMILLO SITTE'S SYMPATHIZERS

Suglasnost vodećih njemačkih planera Reinharda Baumeistera, Ernsta Brucha i Josefa Stübgena o uključivanju prirodnih i povijesnih značajki gradskoga krajolika u proces planiranja jedan je od razloga zašto se u njemačkoj gradogradnji tijekom druge polovice 19. stoljeća nisu uspijevale postići perspektivne vizure i monumentalnost Hausmannova Pariza.¹⁸ Sljedeća važna činjenica bila su financijska ograničenja gradskih proračuna i postojeći vlasnički odnosi nad nekretninama. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće nova planerska profesija nije nastavila primjenjivati samo pojednostavljene linearne perspektive i dvodimenzionalne pretpostavke monumentalnog planiranja jer one nisu više odgovarale suvremenim potrebama i shvaćanjima. Promjene su velikim dijelom bile potaknute raspravama oko Sitteove knjige 1889. godine i pokretanjem novih stručnih časopisa koji su omogućili znatno povećanje broja sudionika u raspravi. Knjiga „*Moderne Architektur*” arhitekta Otta Wagnera, koja je objavljena 1897. godine, izazvala je prilično veliku pozornost, a Cornelius Gurlitt i Karl Henrici objavili su temeljite i opsežne kritike.¹⁹ Osnovna je kritika bila usmjerena na potiskivanje romantičnog i slikarskog u gradogradnji i arhitekturi zbog pretjeranog isticanja principa korisnosti i materijalizma. Sljedeći element polemike podjele bilo je Wagnerovo zastupanje kozmopolitske odrednice umjetničkog stvaranja, dok je Karl Henrici naglašavao nacionalnu odrednicu u umjetnosti.²⁰

U uvodniku prvog broja stručnog časopisa za gradogradnju „*Der Städtebau*” iz 1904. godine, urednici Camillo Sitte i Theodor Goecke

¹⁷ LADD, 1990: 116-122

¹⁸ LADD, 1990: 131-138

¹⁹ a) MALLGRAVE, 1988: 26-27; b) GURLITT, CORNELIUS (1850.-1938.), njemački arhitekt i povjesničar umjetnosti. Studirao je na Visokoj tehničkoj školi u Berlinu i diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Stuttgartu (1875.). Bio je asistent u Muzeju za umjetnost i obrt u Dresdenu (1879.). Promoviran je za dr. phil., habilitirao je na Visokoj tehničkoj školi u Charlottenburgu (1890.) te je bio profesor na Visokoj tehničkoj školi u Dresdenu (1893.-1920.). Cornelius Gurlitt je zaslužan za promociju baroka, kao što je Burckhardt zaslužan za promociju renesanse. Bibl.: (1887.-1889.) *Geschichte des Barockstiles, des Rococo und des Klassizismus*, 1-3 vols; (1900.) *Die deutsche Kunst des 19. Jahrhunderts*.

²⁰ HENRICI, KARL (1842.-1927.), njemački arhitekt i gradski planer. Zastupnik je bio ideja Camilla Sittea. Studirao je na Visokoj tehničkoj školi u Hannoveru (1859.-1864.). Bio je gradski graditeljni majstor (*Stadtbaumeister*) u Harburgu an der Elbe (1870.-?), profesor na Visokoj tehničkoj školi u Aachenu (1875.-1920.). Izradio je generalne regulatorne osnove proširenja: Köln (1880.), Dessau (1890.), Hannover i München (1893.). Bibl.: (1894.) *Von welchen Gedanken sollen wir uns beim Ausbau unserer deutschen Städte leiten lassen?*, Trier; (1904.) *Beiträge zur praktischen Aesthetik im Städtebau: Eine Sammlung vom Vorträgen und Aufsätzen*, München.

SL. 7. MÜNSTER-PLATZ U ULMU NAKON RUSENJA,
A PRIJE NATJEČAJA, 1906.

FIG. 7 MÜNSTER-PLATZ IN ULM AFTER DEMOLITION,
PRIOR TO COMPETITION, 1906

naglašavali su značenje istodobne pripadnosti gradograđnje području umjetnosti i znanosti.²¹ U gradograđnji se kolektivni nacionalni ponos i domoljublje isprepleću s tehničkim zahtjevima suvremene civilizacije u konačno ostvarenje koje predstavlja doprinos pojedinačnoj nacionalnoj kulturi. Zajednička je tema svih sudionika u raspravi bila odnos javne i sakralne zgrade prema postojećem gradskom okruženju. S jedne su strane bili pobornici nastavljanja maksimalnog podređivanja povijesnih dijelova grada suvremenim zahtjevima moderne civilizacije te osamljavanja umjetničkih i povijesnih spomenika na praznim novim gradskim trgovima. Na drugoj su strani bili Camillo Sitte i istomisljenici – Karl Henrici, Theodor Goecke, Theodor Fischer – sa zahtjevom za čuvanjem starih stambenih zgrada u okruženju pojedinih spomenika radi jedinstvene povijesne slikovitosti.²²

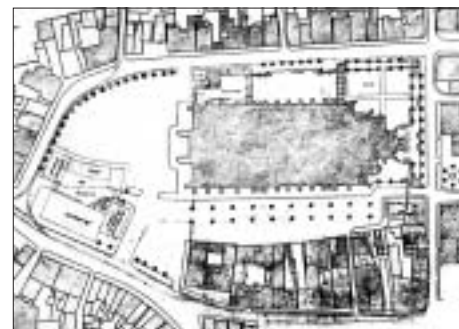
Rasprava je bila potaknuta zbivanjima u Frankfurtu, Ulmu i Kölnu.²³ U Frankfurtu su planovi o rasciscavanju gradskih predjela oko katedrale potjecali još iz sredine 19. stoljeća. Do 1890-ih godina bilo je provedeno malo planova, dok gradska općina nije ponovno pokrenula zamisao o rušenju zgrada u neposrednom okolišu katedrale. Predložene su različite zamisli za rješenje problema budućega otvorenog prostora, ali sve do 1906. godine nije se ništa poduzimalo. Pod utjecajem suvremenih planerskih rasprava gradsko je poglavništvo zaključilo da je odgađanje radikalnog rušenja omogućilo daleko bolje uvjete za planiranje čitavog okoliša.

Dugu restauraciju katedrale u Ulmu popratilo je rušenje zgrada u neposrednoj okolini uglavnom 1874.-1879. godine.²⁴ Srušen je jugozapadni kompleks zgrada koji se sastojao od malene crkve sa samostanom, gimnazijom i

nekoliko stambenih zgrada (sl. 6). Na sjevernoj strani katedrale srušena je 1899. godine dvokatna zgrada s jednostavnim dvostrešnim krovom, u kojoj su se nalazile klesarske radionice za obnovu katedrale. Sva su rušenja obrazložena nužnim uklanjanjem bezvrijednih zgrada u okolini veličanstvenoga sakralnog ostvarenja. Na prijelazu stoljeća, pod utjecajem suvremenih planerskih rasprava, brzo se proširilo opće razočaranje novim otvorenim prostorom uokolo katedrale (sl. 7).

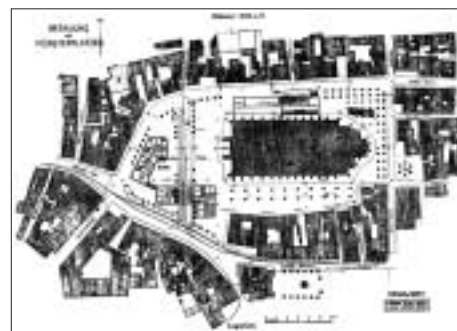
Komisija za izgradnju katedrale raspisala je 1905./06. godinu planerski natječaj za izradu regulatorne osnove. Svi nagrađeni radovi predlagali su ponovnu izgradnju srušenoga jugozapadnog ugla.²⁵ Novogradnje su bile predviđene za potrebe tržnice, trgovine i radionica za izgradnju katedrale. Osnovne su nedoumice bile vezane za namjenu i postizanje odgovarajućeg osjećaja domoljublja u arhitektonskoj kompoziciji u odnosu na veličanstvenu arhitekturu katedrale. Grad je sljedeći natječaj za projekt gradske kuće raspisao 1924. godine, a prva je nagrada dodijeljena arhitektu Richardu Riemerschmidu, ali nije uslijedila izvedba. Konačno rješenje kojim bi se smanjila otvorenost katedralnog trga dobiveno je nakon raspisa natječaja 1986. godine. Natječajnom projektu arhitekta Richarda Meiera dodijeljena je prva nagrada. Gradska kuća, kao neka vrsta polivalentnoga kulturnog centra, izgrađena je tijekom 1992.-1994. godine na jugozapadnom uglu trga.

Dovršenje i obnova katedrale u Kölnu od 1840. do 1880. godine bio je jedan od pomno pracenih događaja u arhitekturi Njemačke u 19. stoljeću. Tijekom dugotrajnog procesa dovršenja pokazalo se nužnim uklanjanje nekih obližnjih zgrada. Konačno dovršena katedrala našla se usred praznoga novog trga pa je to izazvalo daljnje polemike rasprave. Josef Stübben i nekoliko kölnskih arhitekata izradilo je 1880-ih godina regulatorne osnove koje su trebale omogućiti najbolje sagledavanje nedavno dovršene katedrale. Svi natječajni radovi i izvedena regulatorna osnova predlagali su nastavak rušenja mnogih okolnih zgrada i ostavljanje osamljene katedrale na velikome prostoru trga. Mnogi lokalni arhitekti i grupe građana tražili su 1890-ih godina stvaranje još naglašenijih perspektivnih pogleda na glavno pročelje katedrale. Ostali su neostvareni prijedlozi Hermanna Maertensa o otvaranju perspektivnih vizura na katedralu iz jugozapadnoga središnjeg trgovačkog predjela. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada su se potpuno promijenile ideje o praktičnoj estetici gradskog planiranja, ponovno su se pojavili radikalni prijedlozi za stvaranje impozantnog bulevara koji bi završavao na zapadnom pročelju katedrale.

SL. 8. TH. FAUSER I R. WOERNLE: SITUACIJA MÜNSTER-PLATZA U ULMU, NATJEČAJNI PROJEKT, I. NAGRADA, 1906.

FIG. 8 TH. FAUSER AND R. WOERNLE: MÜNSTER-PLATZ IN ULM, COMPETITION ENTRY, 1ST PRIZE, 1906

SL. 9. DR. E. VETTERLEIN: SITUACIJA MÜNSTER-PLATZA U ULMU, NATJEČAJNI PROJEKT, II. NAGRADA, 1906.

FIG. 9 DR. E. VETTERLEIN: MÜNSTER-PLATZ IN ULM, COMPETITION ENTRY, 2ND PRIZE, 1906

SL. 10. FELIX SCHUSTER: SITUACIJA MÜNSTER-PLATZA U ULMU, NATJEČAJNI PROJEKT, III. NAGRADA, 1906.

FIG. 10 FELIX SCHUSTER: MÜNSTER-PLATZ IN ULM, COMPETITION ENTRY, 3RD PRIZE, 1906

21 GOECKE, THEODOR (1850.-1919.), njemački arhitekt. Studirao je na Visokoj tehničkoj školi u Berlinu i diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Aachenu (1879.). Bio je docent na Visokoj tehničkoj školi u Berlinu (1896.), zemaljski građevni savjetnik (*Landesbaurat*) za Brandenburg (1902.), osnivač i urednik "*Der Städtebau*" (1904.-1919.), pokrajinski konzervator za zaštitu spomenika za provinciju Brandenburg, 1908.

22 FISCHER, THEODOR (1862.-1938.), njemački arhitekt. Studirao je na Visokoj tehničkoj školi u Münchenu kod prof. Friedricha von Thierscha (1880.-1886.). Djelovao je u Dresdenu (1889.) i Münchenu (1892. s Gabrielom Seidlom). Bio je direktor gradskoga planerskog ureda u Münchenu (1893.-1901.), profesor na Visokoj tehničkoj školi u Münchenu (1901.-1903.) i na novoosnovanoj katedri za gradsko planiranje (1908.-1928.), profesor na Visokoj tehničkoj školi u Stuttgartu (1903.-1907.). Smatrao je da karakteristike lokalnoga krajolika moraju biti poštovane pri procesu planiranja. Izradio je generalne regulatorne osnove: Ludwigsburg (1910.), Bayreuth i Dortmund (1914.), Mannheim (1916.). Bibl.: (1903.) *Städterweiterungsfragen mit besonderer Rücksicht auf Stuttgart*, Stuttgart.

23 LADD, 1990: 122-131

24 HOFFMANN, 1906.a-b

25 a) H., 1906.a: 521-522; b) H., 1906.b: 525-530; c) Arh. Th. Fauser i R. Wörnle (I. nagrada), prof. dr. E. Vetterlein (II. nagrada), grad. graditeljni majstor F. Schuster (III. nagrada)

Odnos između katedrale i prostora trga postao je još složeniji izgradnjom – u neposrednoj blizini velikih čeličnih konstrukcija željezničkog kolodvora, i to u smjeru uzdužne osi katedrale – novoga čeličnog željezničkog mosta preko Rajne.²⁶ Katedrala se u odnosu na kolodvor i most našla u položaju međuovisnosti jer je tradicija bila shvaćena kao pretpostavka napretku. Problem odnosa katedrale, trga, željezničkog kolodvora i mosta razriješit će se donekle tek u drugoj polovici 20. stoljeća izgradnjom kompleksa okolnih muzeja. U mnogim su slučajevima estetske teorije Camilla Sittea pridonijele poklanjanju povećane pozornosti pri donošenju planerskih odluka o potrebnim rušenjima u povijesnim dijelovima gradova. Tijekom 1890-ih godina Sitteevi su istomišljenici Karl Henrici i Theodor Fischer unijeli u gradsko planiranje nove elemente zakrivljenosti i konačnosti perspektivne vizure ulice.

Gradonačelnik Bruxellesa Charles Buls u dva se navrata teoretski bavio problemima oslobađanja arhitektonskih spomenika od okoliša u povijesnim gradovima. U oba je teksta pokušao postići kompromis tvrdnjom da ne postoje generalno prihvatljiva pravila.²⁷ Gradovi su se u neprekinutom postojanju neizbježno morali prilagođavati i preoblikovati prema novim zahtjevima prometa, higijene i udobnosti. Istodobno, zbog povijesnog razvoja postoji visoka razina moralnih i intelektualnih zahtjeva za čuvanje spomenika kao tragova prošlosti, povijesnih i umjetničkih sjećanja, što ih čini kultiviranim gradovima. Postizanje usklađenosti između zahtjeva kultiviranosti i suvremenosti osnovni je cilj kvalitetnog planiranja u gradogradnji. U tekstu objavljenom 1909. godine analiziran je primjer povijesnih crkava u gradu. Postojala je suglasnost oko dva kriterija koje bi trebalo provjeriti od slučaja do slučaja prije donošenja odluke o oslobađanju određene crkve.²⁸ Prvi je kriterij bio neophodno oslobađanje povijesnih crkava običnih konstrukcija bez umjetničke ili arheološke vrijednosti. Drugi je princip bio da se povijesne crkve ne smiju osloboditi od zgrada u neposrednoj okolini.

U tekstu objavljenom 1910. godine pokušao je ustanoviti kako se kriteriji mijenjaju ovisno o stilu zgrade.²⁹ Oslobađanje renesansnih zgrada bilo je u potpunosti u skladu s teoretskim principima renesansne arhitekture. U slučaju romaničke i gotičke arhitekture oslobađanje trebalo je izbjegavati zbog čuvanja slikovitog odnosa između zgrade i okoliša. Pojava romantičnog antimodernizma na prijelazu 19. u 20. stoljeće sa zahtjevom za intimnim mjerilom gradskih ulica i trgova može se djelomično objasniti teoretskim utjecajem Camilla Sittea. Svakako je važan utjecaj bila želja i istraživanje nove generacije planera za posve drukčijim arhitektonskim i planerskim

formama koje bi stvorile osjećaj sigurnosti, ugodnosti i preglednosti u suvremenom gradu koji je svojedobno 1870-ih godina mladi Josef Stübber pronašao u Haussmannovoj rekonstrukciji Pariza.

ZAŠTITA SPOMENIKA U HISTORICIZMU: RESTAURIRANJE I IZOLIRANJE CRKAVA

PROTECTION OF MONUMENTS IN HISTORICISM: RESTORATION AND ISOLATION OF CHURCHES

Uz buđenje nacionalne svijesti tijekom 19. stoljeća postalo je nužno nacionalni ponos i želju za nezavisnošću na neki način izraziti simboličkim oblicima.³⁰ Jedan smjer traženja simboličkih oblika bilo je provođenje restauratorskih postupaka na povijesnim i umjetničkim spomenicima 19. stoljeća. Historicizam je imao prosvjetiteljsko shvaćanje prošlosti kao edukativnog i moralnog autoriteta koji istodobno poučava i podsjeća. Optimizam teoreticara restauracije temeljio se na probudnim domoljubnim osjećajima građanstva koje je restauraciju povijesnih spomenika smatralo za najvažniju suvremenu kulturnu obvezu. U 19. stoljeću srednjoeuropske su katedrale shvaćene kao spomenici nacionalne vrijednosti koje je trebalo detaljno proučiti, umjetnički vrednovati i konačno dovršiti. Teoretska i praktična osnova restauracije i dovršenja bilo je skupljeno znanje izvršenih znanstvenih proučavanja povijesti umjetnosti i arhitekture. Provedene opsežne restauracije i dovršenja produžili su ponovno upotrebljavanje povijesnog spomenika i arhitektonsko povezivanje u nove gradske predjele. U Kölnu se istodobno s radovima na katedrali odvijalo nekoliko različitih planerskih procesa. Srušene su okolne zgrade i katedrala je osamljena na velikome gradskom trgu. U neposrednoj blizini izgrađeni su novi željeznički kolodvor i željeznički most preko Rajne. Posljedica je bila potpuna promjena odnosa između katedrale i neposrednoga povijesnog gradskog okoliša. Stvorena je sasvim nova gradska kompozicija između konačno dovršene povijesne katedrale i suvremenih novogradnji mosta i kolodvora.³¹

Tijekom cijeloga 19. stoljeća povećano zanimanje za povijesne i umjetničke spomenike

²⁶ LIPPERT, 2000: 55-65

²⁷ BULS, 1909: 29-33

²⁸ Postavljeni su kriteriji: povijesna i umjetnička vrijednost crkve; umjetnička, povijesna i arheološka vrijednost okolnih zgrada naslonjenih na crkvu; učinak oslobađanja od okolice na promet u obližnjim ulicama; kako omogućiti pogled na najljepše i najzanimljivije dijelove crkve.

²⁹ KOSTOFF, 1999.b: 138-141

³⁰ MORAVANSZKY, 1998: 63-103

³¹ Prvi je most izgrađen 1855.-1859., a ing. Beermann gradi *Hohenzollern* most 1904.-1911. Inž. Frentzen gradi željeznički kolodvor 1890.-1894.

bilo je upotrebljavano kao opravdanje za uklanjanje okolnih zgrada. Oko 1876. godine vodeći je njemački teoretičar gradogradnje Reinhard Baumeister, na osnovi proučavanja provedenih regulacija tijekom 19. stoljeća, teoretski sintetizirao planerski princip odnosa između spomenika i okolnih zgrada.³² Većina povijesnih i umjetničkih spomenika nalazila se zaklonjena u uskim gradskim uličicama i bila je okružena nekvalitetnim okolnim zgradama. Spomenici se nisu mogli dobro sagledati iz pravilnog kuta gledanja jer su bili stiješnjeni okolicom. Osnovni princip čuvanja spomenika bilo je dosljedno raščišćavanje okolnih ulica i trgova. Rušenja okolnih zgrada radi oslobađanja katedrala u Kölnu i Milanu bila su navedena kao primjeri pravilnog planiranja.

RASPRAVA O ČUVANJU ILI RUŠENJU GRADSKIH VRATA I ZIDINA

DISCUSSION ON THE PRESERVATION OR DEMOLITION OF TOWN GATES AND WALLS

U mnogim su se gradovima drukčija razmišljanja, koja su se suprotstavila oslobađanju crkava od okolice, prvi put pojavila tijekom 1880-ih i 1890-ih godina u ogorčenim i relativno neuspješnim polemikama za zaštitu preostalih rijetkih starih gradskih vrata i zidina. Za razliku od sakralnih zgrada, u srednjovjekovnim gradskim utvrdama nije prepoznata ni povijesna ni umjetnička vrijednost. Uglavnom su se rušile bez oklijevanja. Osnovni je razlog bio gubitak prvobitne obrambene namjene, a bile su smetnja uspješnom odvijanju suvremenoga prometa. Početkom 1870-ih godina pojavili su se prvi pokušaji zaštite koji su bili usmjereni na čuvanje pojedinih istinski vrijednih gradskih vrata i zidina.³³ Reinhard Baumeister uobličio je teoretsko pravilo po kojemu duge i jednolične poteze gradskih zidina s opkopima nije bilo potrebno čuvati u cijelosti jer su se mogli sagledati jedino iz ptičje perspektive, s visokih crkvenih zvonika. U slučaju gradskih vrata i zidina bilo je potrebno čuvati karakteristične dijelove koji su se mogli sagledati iz nepomične pješacke vizure. Početno se planersko stajalište o konceptu zaštite tijekom dugotrajnih rasprava postupno mijenjalo – prema čuvanju čitavoga prstena gradskih zidina.

U prvoj polovici 19. stoljeća počela je rasprava o rušenju gradskih zidina Nürnberga, koja se protegla kroz 1870-e i 1880-e godine. Rasprava je završila 1890-ih godina kompromisom koji je sačuvalao gradske zidine od rušenja.

U Kölnu je rasprava o rušenju gradskih zidina iz 12. stoljeća između gradske uprave i držav-

noga ministarstva obrazovanja bila posebno složena. Gradska je općina stara gradska vrata i zidine doživljavala kao prometnu i planersku zapreku za povezivanje novoga i staroga dijela grada zamišljenim širokim i radijalnim bulevarima. Na prijedlog povjesničara umjetnosti državno je ministarstvo obrazovanja čitav kompleks stavilo pod zaštitu kao vrijedan povijesni spomenik. Pat situacija trajala je sve do 1881. godine, kada je pronađen kompromis u zaštiti i oslobađanju trojih gradskih vrata i uzorka gradskog zida. Köln je ponovno 1893. godine bio poprište burne rasprave oko rušenja ili čuvanja novopronađenih malenih ostataka rimskih gradskih vrata u neposrednoj blizini katedrale. Zanimljiva je brzina promjene stajališta između gradskoga poglavarstva i arheologa u vrlo žučljivoj raspravi sa članovima gradskog zastupstva.

Josef Stübben je sudjelujući u raspravi, na veliko iznenađenje članova gradskog zastupstva, podržao gradsko poglavarstvo i arheologe u zahtjevima zaštite. Promjena mišljenja objašnjena je kao posljedica pojave i prihvaćanja suvremenih teorija koje 1882. godine nikako ne odobravaju provedeno rušenje gradskih vrata. Novonastala situacija zbunjivala je gradske zastupnike jer ih je Josef Stübben prethodno dugi niz godina uvjeravao u prioritet prometnih zahtjeva nad svima ostalima u procesu planiranja. Većina je članova gradskog zastupstva u ime napretka zahtijevala rušenje arheoloških ostataka jer su predstavljali prometnu zapreku i ometali pogled na katedralu. Suparnike u polemici, koji su se zalagali za očuvanje gradskih vrata, označavali su epitetima poput vandala i barbara. Sukob je razriješen 1897. godine carevom intervencijom o uklanjanju vrata i ponovnom podizanju na drugome mjestu. Slična je situacija bila u Bonnu 1897. godine, gdje je car odredio sličan postupak u polemici vođenoj zbog posljednjih preostalih srednjovjekovnih gradskih vrata. Nakon pritiska državnog ministarstva obrazovanja gradsko je zastupstvo Düsseldorfa 1895. donijelo sličnu odluku o premještanju na drugo mjesto jednih od nekoliko preostalih gradskih vrata.

TEORIJSKE MIJENE JOSEFA STÜBBENA

JOSEF STÜBBEN'S THEORIES AND THEIR MODIFICATIONS

Pojava Camilla Sittea s teorijama o postojanju prostornog i slikovitog međuodnosa između zgrada, spomenika, ulica i trgova dovela je do prepoznavanja potrebe o pojačanoj zaštiti većega broja različitih vrsta zgrada. Promjena razmišljanja njemačkih planera o gradogradnji i zaštiti spomenika najbolje se vidi na dugotrajnoj profesionalnoj karijeri Josefa Stübbena, jednoga od najpoznatijih teoretičara i planera na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.³⁴ Tijekom 1880-ih zastupao je mišljenje o neop-

32 LADD, 1990: 122-131

33 LADD, 1990: 122-131

34 LADD, 1990: 129-130

hodnosti rušenja okolnih zgrada radi oslobađanja dovršene kölnske katedrale. Nakon objavljivanja knjige Camilla Sittea prihvatio je dio kritika upućen pretjeranom raščiscavanju oko crkava, ali je odbacio potpuno napuštanje principa oslobađanja. Početkom 1890-ih godina na stranicama „*Deutsche Bauzeitung*“ počela je polemika između Josefa Stübgena i Karla Henricija, koji je posumnjao u dotad neosporan planerski princip prema kojemu veličina prometne cirkulacije utječe na određivanje veličine uličnog presjeka. Početkom 20. stoljeća Josef Stübgen postao je jedan od zagovornika zaštite povijesnih gradskih četvrti. Pojedine zgrade nemaju umjetničku vrijednost, ali kao povijesno povezana cjelina pridodaju gradu karakter i slikovitu pojavnost.³⁵ Na četvrtim „Danima zaštite spomenika“, održanim 1903. godine, Josef Stübgen održao je uvodno predavanje u sekciji za planiranje starih gradskih četvrti. Osnovna je značajka bila nužnost poštovanja nepravilnih uličnih linija, zadržavanje zatvorenoga karaktera starih ulica i trgova, te napuštanja oslobađanja crkava od okolice. Promjene mišljenja Josefa Stübgena najbolje opisuju sve mijene kroz koje je prošla novonastala profesija planiranja u Njemačkoj.

CARL HOCHEDER: SLIKA GRADA

CARL HOCHEDER: TOWN IMAGE

Krajem 19. stoljeća rušenje okolnih zgrada i oslobađanje crkava bilo je čest predmet rasprave jer su pobornici zaštite i nove generacije planera uspješno zastupali drukčija stajališta o potrebi poštovanja postojećeg ustrojstva starih gradskih četvrti. Prijelaz 19. u 20. stoljeće donio je povećanje planerskog poštovanja prema zgradama samo zbog njihove starosti iako su bile potpuno bez umjetničke vrijednosti. U početku je manjina zagovornika bila predmet ismijavanja zbog tvrdnji da je svaka stara zgrada jednako vrijedna čuvanja poput bilo kojega povijesnog i umjetničkog spomenika. U mnogim su gradovima arhitekti, planeri i konzervatori usmjeravali djelovanje prema gradskim poglavarstvima, koja su pokazivala više razumijevanja za zahtjeve zaštite od gradskih zastupstava. Po narudžbi gradskog zastupstva u Dresdenu, tijekom 1901. godine izradene su regulatorne osnove za osuvremenjivanje staroga gradskog središta. Društvo arhitekata Dresdenu izradilo je protuprijedlog s naglašenim elementima zaštite povijesnoga karaktera gradskog središta. U pregovorima s gradskim poglavarstvom uspjele su se dogovoriti određene izmjene, no koje je gradsko zastupstvo jednoglasno, s ogorčenjem, odbilo zbog umjetničke arogancije regulatorne osnove. U javnosti je čitav slučaj predstavljen samo kao biranje između arogancije estetsko-zastitarskih prijedloga i

suvremenih higijensko-prometnih zahtjeva u gradogradnji.

Proturječne polemike i zbivanja postupno su dovele do stvaranja pokreta *Heimatschutz* koji je izrazito zahtijevao konzervaciju jer je svaka zgrada zbog svoje starosti dio nacionalne povijesti, pa svako rušenje predstavlja gubitak povijesnoga pamćenja.³⁶ Na prijelazu 19. u 20. stoljeće počelo je prepoznavanje vrijednosti povijesno nastale gradske slike. Arhitekt Carl Hocheder teoretski je objasnio 1908. godine da povijesno nastali gradski trgovi posjeduju međusobnu unutarnju povezanost svih zgrada tvoreći sliku grada koja je lijepa jer je ujedno slika prostora.³⁷ U slici grada pojedine su zgrade i prostor postavljeni u međusobni odnos organske povezanosti. Slika grada ima karakter ako je nemoguće nešto oduzeti bez narušavanja ili uništavanja cjeline. Cjelina nema karakter ako se može dodavati ili oduzimati bez razarajućeg utjecaja. Carl Hocheder proširio je opseg zaštite s povijesnih i umjetničkih zgrada na arhitektonski kontekst i gradski ambijent.

ALOIS RIEGL: TEORIJE ZAŠTITE SPOMENIKA

ALOIS RIEGL: THEORIES OF MONUMENT PROTECTION

Krajem 19. stoljeća velike su ekonomske i socijalne promjene dovele do trijumfa pozitivizma u znanosti, koji je snažno utjecao na razmišljanja u povijesti umjetnosti i zaštiti spomenika.³⁸ Jedna od važnih promjena bila je napuštanje ustaljenoga naglašavanja mitskih značajki spomenika i uvjerenja o nepromjenljivosti povijesnoga slijeda od nastanka do danas. Teoretska razmišljanja bečkog povjesničara umjetnosti Aloisa Riegla radikalna su reakcija na restauratorsku praksu u zaštiti spomenika druge polovice 19. stoljeća. Osnovna teoretska postavka bila je da kvaliteta spomenika nije nezavisna činjenica, već je uvjetovana socijalnim prihvaćanjem. Prethodne generacije povjesničara umjetnosti u svojim su razmišljanjima o spomenicima naglašavale umjetničku vrijednost, koju je bilo moguće prepoznati samo pasivnim i pomnim proma-

³⁵ LADD, 1990: 130. op. cit.: „One govore o patnjama, borbama i trijumfima naših prethodnika, one daju solidnost i scenu za povijesne činjenice, one bude čežnju za učenjem iz povijesnih događaja, one povezuju sadašnjost s prošlošću i prekidaju monotoniju i običnost života. One su putokazi s kojima su naši očevi otvorili put povijesti.“

³⁶ KOSTOFF 1999.a: 82-89

³⁷ a) HOCHEDER, 1908: 15-18; b) HOCHEDER, KARL (1854.-1917.), njemački arhitekt. Studirao je na Visokoj tehničkoj školi u Münchenu (1874.-1878.), bio asistent prof. Friedricha von Thierscha (1881.), radio u Zemaljskoj građevnoj službi u Münchenu (1886.), profesor na Visokoj tehničkoj školi u Münchenu (1898.-?). Bio je predstavnik južnonjemačkog historicizma poput Gabriela von Seidla, Theodora Fischera i Hansa Graessela.

³⁸ MORAVANSKY, 1998: 63-103

tranjem spomenika. Alois Riegl je prvi uveo vrijednost starosti i povijesnu vrijednost koje su bile utemeljene samo na racionalnom razmišljanju.³⁹ Vrijednost starosti nužno je značila postovanje svih prisutnih tragova koje su protekla razdoblja ostavila na spomeniku. Prva je posljedica doživljavanje spomenika kao dragocjenog izvornika zbog vrijednosti starosti, kojim se mogu baviti samo specijalistički obrazovani stručnjaci. Druga je posljedica jasno naglašena linija razdvajanja između povijesnoga arhitektonskog spomenika i suvremene arhitekture historicizma.

Povijesni arhitektonski spomenik je sačuvani antički, srednjovjekovni, renesansni ili barokni izvornik koji za Riegla imao kultno značenje zbog starosne i povijesne vrijednosti. Zato je isključena bilo kakva mogućnost dovršavanja, nadogradnje ili stilskog ispravljanja arhitektonskog spomenika. Suvremena arhitektura historicizma je novogradnja koja nema starosne i povijesne vrijednosti, nego se slobodno umjetnički upotrebljavaju prethodno proučeni oblici povijesnih arhitektonskih spomenika. Alois Riegl je arhitektonske spomenike promatrao u usporedbi s djelima prirode i u konačnici se pokazala iznenađujuća sličnost kružne izmjene životnih ciklusa: stvaranje – postojanje – propadanje. Neosporna sudbina spomenika je prirodno propadanje, a jedini mogući odgovor pojedinca jest kontemplativno pasivno doživljavanje vrijednosti spomenika. Usprkos radikalnosti teoretskih stajališta neki su elementi stavova Aloisa Riegla snažno utjecali na biološku školu konzervacije u zaštiti spomenika u 20. stoljeću u srednjoj Europi.

GRADOGRAĐNJA I ZAŠTITA SPOMENIKA U ZAGREBU: IZMEĐU STÜBBENA I HENRICIJA

URBAN DEVELOPMENT AND MONUMENT PROTECTION IN ZAGREB: BETWEEN STÜBBEN AND HENRICI

U razdoblju 1870.-1918. godine u raspravama o gradogradnji i zaštiti spomenika u Zagrebu isprepletali su se utjecaji suvremenih srednjoeuropskih teorijskih razmišljanja. Tijekom izrade Prve generalne regulatorne osnove iz 1865. godine glavni sudionici – inž. Vatroslav Egersdorfer, Adolf Hudovski, inž. Janko Nikola Grahor, inž. Kamil Bedeković – imali su krajnje pragmatičan pristup regulaciji povijesnog predjela Kaptola.⁴⁰ Nakon uklanjanja sjevernih i južnih kaptolskih vrata 1862. godi-

ne bilo je najavljeno rušenje kaptolske vijecnice i kapele sv. Florijana i Sebastijana.⁴¹ Osnovno je razmišljanje bilo da se radi o zgradama bez vrijednosti koje smetaju prilagodbi citavoga gradskog predjela suvremenim prometnim i higijenskim zahtjevima.

Tijekom izrade Druge generalne regulatorne osnove iz 1887. godine inž. Juraj Augustin, inž. Josip Altmann, inž. Vatroslav Egersdorfer, Adolf Hudovski, arh. Hermann Bollé, inž. Rupert Melkus i inž. Milan Lenuci podržali su u planiranju Kaptola razmišljanja o nužnosti rušenja zapadnoga utvrdnog zida i Bakačeve kule radi otvaranja pogleda na buduće obnovljeno pročelje zagrebačke katedrale.⁴² Kroz prva teorijska razmišljanja o gradogradnji Zagreba provlaci se osnovna ideja da su na Kaptolu jedina umjetnički vrijedna ostvarenja katedrala i nadbiskupski dvor. U raspravama o gradogradnji dr. Izidor Kršnjavi vehemently je objasnjavao nužnost linearnog izravnavanja povijesne krivudavosti llice i regulaciju predjela Dolca raščiscavanjem zbog prometnih, higijenskih i estetskih razloga.

Tijek primjene suvremenih teorija o gradogradnji u Zagrebu nedvosmisleno je objasnio inž. Milan Lenuci u odgovorima 1908. godine na anketna pitanja dnevnih novina „Ustavnost”.⁴³ Prva i Druga generalna regulatorna osnova nastale su prema Baumeister-Stübbenovim teorijama. Generalna osnova za istočni dio grada osmišljena je prema Sitteovim teorijama i pod jakim utjecajem regulatornih osnova njegovih istomišljenika, Karla Henricija i Theodora Fischera.

Daleko prije potresa 1880. godine biskup Josip Juraj Strossmayer i dr. Izidor Kršnjavi bili su glavni zagovornici nužnosti radikalnih intervencija u zagrebačkoj katedrali.⁴⁴ Od samoga početka bilo je prisutno razmišljanje o opravdanosti rušenja zapadnoga utvrdnog zida i Bakačeve kule. Biskup Josip Juraj Strossmayer postavio je 1874. godine vrlo jasan zahtjev za restauracijom prema prvobitnom stilu. U dnevnim novinama 1878. godine dr. Izidor Kršnjavi, naglašavajući nužnost restauracije, proveo je jasnu medijsku promociju idejnoga projekta arhitekta Friedricha von Schmidta. Nakon potresa i hitnog saniranja prouzrokovanih šteta arhitekt Hermann Bollé objavio je 1884. godine program obnove s precizno navedenim tijekom budućih arhitektonskih radova. Sljedeće 1885. godine povjesničar Ivan Krstitelj Tkalcic objavio je monografiju o zagrebačkoj katedrali. Opsirnim prikazom brojnih promjena i dogradnji zagrebačke katedrale tijekom povijesti napravljeno je indirektno znanstveno opravdanje provođenja suvremene restauracije.

Nijedan od sudionika u velikom pothvatu restauracije katedrale i regulacije Kaptolskog trga nigdje se direktno ne poziva na teoretska

39 JOKILEHTO, 1999: 213-219; RIEGL, 1998: 621-651

40 JURIC, 1991: 64-80

41 Rušenje je provedeno 1876.

42 JURIC, 1991: 150-180

43 LENUCI, 1908: 3-4

44 JURIC, 1991: 81-108

djela Reinharda Baumeistera i regulatorne osnove Josefa Stübgena, ali utjecaji su prisutni u razmišljanjima o međusobnom odnosu restaurirane katedrale i povijesnoga gradskog okruženja. Nakon završetka dugotrajne Schmidt-Bolléove restauracije zagrebačke katedrale 1880.-1901. godine započela je polemika o konačnim rezultatima, s očitom podjelom na dva suprotstavljena načina razmišljanja.⁴⁵

Dr. Izidor Kršnjavi i arhitekt Hermann Bollé dosljedno su zastupali postupak restauracije prema prvobitnom stilu. U skladu s Baumeister-Maertensovim teorijama objašnjavali su nužnost regulatornog podređivanja čitavog okoliša arhitektonskom spomeniku. A dr. Josip Brunsmid i Emilije pl. Laszowski, pod utjecajem teorija Aloisa Riegla, prigovarali su pretjerano prilagodavanje povijesnoga i arhitektonskog spomenika suvremenim zahtjevima. Podjela na dva suprotstavljena načina razmišljanja postala je još naglašenija u polemici koja je prethodila rušenju zapadnoga utvrdnog zida s Bakačevom kulom i knjižnicom 1906. godine. Dr. Izidor Kršnjavi zagovarao je Baumeister-Stübgenova stajališta o nužnosti rušenja radi otvaranja pogleda na obnovljeno pročelje katedrale. Arh. Viktor Kovačić i Vladimir Lunacek priklonili su se teorijama Karla Henricija naglašavajući povijesno nastalu povezanost između katedrale, utvrdnih zidina s kulama i nadbiskupskog dvora.

Teorijske razlike u razmišljanjima o gradogradnji i provedenim regulatornim intervencijama na Kaptolu pokazala je anketa provedena 1908. godine u dnevnim novinama „Ustavnost”.⁴⁶ Prof. dr. Izidor Kršnjavi, arh. Hermann Bollé i kanonik Ljudevit Ivančan dosljedno su u gradogradnji zastupali princip regulatornih razotkrivanja arhitektonskih spomenika od okolice. Prof. dr. Josip Brunsmid, inž. Milan Lenuci i Emilije pl. Laszowski zalagali su se u gradogradnji za čuvanje povijesnoga okruženja spomenika. U tekstu „Osnova za preuzetbu Kaptola i okolice” iz 1908. godine arh. Viktor Kovačić napravio je bitan doprinos s krajnje osebujnim amalgamom teoretskih stajališta Adolfa Loosa, Camilla Sittea i posebno poimence spomenutoga Karla Henricija.⁴⁷ Loosova je zamisao da se u regulatornim osnovama postavom volumena zgrade stvaraju prostorni odnosi koji psihološki utječu na promatrača.

Način razmišljanja i upotreba glasovitoga pojma *genius loci* kod Viktora Kovačića daleko je bliža Camillu Sitteu i pogotovo Karlu Henriciju nego Ottu Wagneru. Camillo Sitte prvi je put rabio taj pojam 1889. godine u teoriji gradogradnje kada spominje utjecaj topografije zemljišta na proces planiranja suvremenoga uličnog sustava u novim gradovima

Amerike.⁴⁸ Otto Wagner primjenjuje ga 1896. godine u teoriji arhitekture pri prepoznavanju određene raznolikosti unutar univerzalno prisutnih osnovnih značajki suvremene arhitektonske kompozicije.⁴⁹ Viktor Kovačić primjenom pojma *genius loci* nastoji objasniti povijesne, etnološke, topografske i vlasničke značajke koje utječu na planiranje gradogradnje u povijesnim predjelima gradova.⁵⁰

U regulatornim osnovama Kaptola iz 1908. i 1910. godine te Dolca iz 1911. godine Viktor Kovačić je jasno regulatorno i arhitektonski uobličio Sitte-Henricijeve teorije o regulaciji povijesnih gradskih predjela. Složenost problema i prisutnost neprekidnih teoretskih previranja u gradogradnji i zaštiti spomenika najbolje pokazuju primjeri učestalog mijenjanja odnosa prema zapadnome utvrdnom zidu s kulama na Kaptolu i cistercitskom samostanu na Dolcu. Arh. Viktor Kovačić prepoznao je sa sigurnošću povijesnu i arhitektonsku vrijednost međusobnog odnosa utvrdnih zidina i katedrale u regulaciji Kaptolskoga trga. U razmišljanjima o cistercitskom samostanu na Dolcu prisutno je daleko veće kolebanje pri donošenju konačne odluke. U natjecajnoj regulatornoj osnovi Kaptola iz 1908. godine predviđeno je rušenje zbog izgradnje tržnice, ali se u tekstualnom dijelu pojavljuje određena sumnja i predlaže čuvanje s prenamjenom. U regulatornim osnovama Kaptola iz 1910. godine i Dolca 1911. godine nedoumica je razriješena jer je samostan predviđen za čuvanje i odredio je koncept čitave regulacije.

Slične promjene teorijskih stajališta mogu se primijetiti u profesionalnom djelovanju arh. Vjekoslava Bastla na regulaciji povijesnih predjela Dolca. Natjecajna regulatorna osnova iz 1908. godine pohvaljena je zbog uspješne regulacije neposrednog okoliša crkve sv. Marije na Dolcu. Tijekom kasnije izvedbe gradske tržnice stajalište o prilagodavanju regulacije postojećoj crkvi sv. Marije radikalno je promijenjeno.⁵¹ Smjestajem prevelikog volumena zgrade tržnoga nadzorništa grubo je zagrađeno istočno pročelje sa svetištem, sakristijom i zvonikom pa je potpuno obezvrijeđeno regulatorno značenje crkve u postojećem gradskom predjelu.⁵²

Između dva svjetska rata u gradogradnji i zaštiti spomenika Zagreba kroz brojne neizvedene prijedloge regulatornih osnova Kaptolskoga

45 JURIC, 1991: 261-310

46 JURIC, 1991: 233-260

47 JURIC, 1991: 350-374

48 SITTE, 1967: 87

49 WAGNER, 1988: 84-86

50 KOVAČIĆ, 1908: 1

51 Vjekoslav Bastl: Gradska tržnica Dolac, 1927.-1930.

52 Vjekoslav Bastl projektirao je na zapadnoj strani zgradu Bartulić (1925.-1927.; Dolac 1/Tkalciceva 2) i zgradu Tržnog nadzorništa (1929.-1930.; Dolac 2).

trga i izgradnjom tržnice u sklopu nedovršene regulacije Dolca još su dugo bile prisutne opisane teorijske podjele koje su poprimile značenje neupitne konvencije. U međuvremenu se pojavila nova teorijska doktrina internacionalne moderne arhitekture s uvjerljivo najradikalnijim odnosom prema povijesnim gradskim središtima.

ZAKLJUČAK: OD DOKTRINE PREKO KONVENCIJE DO ZABORAVA

CONCLUSION: FROM DOCTRINE THROUGH CONVENTION TO OBLIVION

U drugoj polovici 19. stoljeća tijekom složenog i jedinstvenog procesa prilagodbe povijesnoga europskog grada suvremenim prometnim, higijenskim i tehničkim potrebama osnovni su problemi gradogradnje bili kako prepoznati vrijednost spomenika i kakav odnos uspostaviti između spomenika i neposredne okolice. Postupno su se uobličile dvije teorijske doktrine. Razdoblje od 1870. do 1900. godine karakterizira pozitivistička misao historicizma kada započinje stvaranje prvih kanonskih povijesti arhitekture utemeljenih na prepoznavanju i tumačenju arhitektonskih ostvarenja kao izuzetnih umjetničkih spomenika s vrhunskim odrednicama pojedina noga stilskog razdoblja. Reinhard Baumeister i Hermann Maertens uobličili su osnovne teorijske postavke gradogradnje u kojima se naglašavalo značenje spomenika kroz teoretsku doktrinu oslobađanja od povijesno nastale gradske okolice. Zahvaljujući medijskom i profesionalnom djelovanju Josefa Stübgena, utjecaj teorije bio je velik i dugotrajan u srednjoeuropskoj gradogradnji.

Druga teorijska doktrina u gradogradnji pojavila se 1890-ih godina, ali je najveći zamah imala na prijelazu 19. u 20. stoljeće. Istodobno su se u teoriji arhitekture počela pojavljivati promišljanja o značenju odnosa između

volumena i nove psihološke kategorije prostora kao temelja arhitektonske kompozicije. Postupno se proširilo shvaćanje pojma spomenika prepoznavanjem vrijednosti značajnih povijesnih ostvarenja i manje reprezentativnih stilskih ostvarenja. U teoretskoj doktrini gradogradnje došlo je do potpunog obrata jer se naglašavalo značenje odnosa između spomenika i okolice. Osnovna je zamisao bila sagledavanje povijesnog ili arhitektonskog spomenika u neprekidnom kretanju iz promjenljive vizure unutar sačuvanoga povijesnog gradskog konteksta. Camillo Sitte prvi je uobličio osnovne teorijske odrednice. Cornelius Gurlitt dobrim je medijskim istupima pripomogao razumijevanju, a Karl Henrici i Theodor Fischer profesionalnim su djelovanjem pokazali primjenu teoretske doktrine na konkretne regulatorne zadatke.

Teorijska komplementarnost obiju doktrina pridonijela je proširivanju pojma spomenika i postupnom osmišljavanju teorijske doktrine zaštite spomenika. U oba se slučaja radilo o intelektualnim doktrinama koje je određena skupina elitnih profesionalaca formulirala kao odgovor na određeni akutni problem. Nakon prihvaćanja opće javnosti i odobravanja drugih profesionalaca teorijske su doktrine intenzivnom, rasprostranjenom i dugotrajnom primjenom sve do 1920-ih godina poprimile značenje neupitnih profesionalnih konvencija u srednjoeuropskoj gradogradnji. Složeni međusobni odnos obiju konvencija mogao bi se odrediti kao neprekidno komplementarno suprotstavljanje. U razdoblju između dva svjetska rata teorija gradogradnje doživjela je potpuni zaborav jer se nastupom internacionalne moderne arhitekture i pojavom nove teorijske doktrine urbanizma dogodila potpuna promjena teorijskog fokusa od estetskih problema prilagodbe povijesnih gradskih središta prema socijalno-etičkim problemima izgradnje novih gradova.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BETTELHEIM, A. (1900.), *Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog*, Georg Reimer, III: 169-170, Berlin
2. BULLOCK, N. O. A. (1982.), *Gurlitt, Cornelius*, u: *Macmillan Encyclopedia of Architects*, [ur. PLACZEK, A. K.], The Free Press, 2: 287, New York
3. BULS, Ch. (1909.), *Über das Freilegen von alten Kirchen*; *Der Städtebau*; 6 (3): 29-33
4. COLLINS, C. (1982.), *Sitte, Camillo*, u: *Macmillan Encyclopedia of Architects* [ur. PLACZEK, A. K.], The Free Press, 4: 75-77, New York
5. FRANKO, I. S. (1982.), *Baumeister, Reinhard*, u: *Macmillan Encyclopedia of Architects*, [ur. PLACZEK, A. K.], The Free Press, 1: 156, New York
6. HAAG BLETTER, R. (1982.), *Fischer, Theodor*, u: *Macmillan Encyclopedia of Architects*, [ur. PLACZEK, A. K.], The Free Press, 2: 72-73, New York
7. H. (1906.a), *Der Wettbewerb zur Erlangung von Entworfen für die künstlerische Umgestaltung des Münsterplatzes in Ulm*, *Deutsche Bauzeitung*, 40 (77): 521-522, Berlin
8. H. (1906.b), *Der Wettbewerb zur Erlangung von Entworfen für die künstlerische Umgestaltung des Münsterplatzes in Ulm*, *Deutsche Bauzeitung*, 40 (78): 525-530, Berlin
9. HOCHEDER, C. (1908.), *Gedanken über das künstlerische Sehen im Zusammenhang mit dem Ausgänge des Wettbewerbs zur Umgestaltung des Münsterplatzes in Ulm*, *Der Städtebau*, 5 (2): 15-18 (Tafel 22-24, 29-31), Berlin
10. HOFMANN, A. (1906.a), *Die Wiederherstellung des Münster-Platzes in Ulm*, *Deutsche Bauzeitung*, 40 (45): 311-317, Berlin
11. HOFMANN, A. (1906.b), *Die Wiederherstellung des Münster-Platzes in Ulm*, *Deutsche Bauzeitung*, 40 (58): 395-396, Berlin
12. JOKILEHTO, J. (1999.), *A History of Architectural Conservation*, Butterworth-Heinemann, Oxford
13. JURIC, Z. (1991.), *Arhitektura Zagreba u razdoblju od 1850. godine do 1914. godine*, doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet, Zagreb
14. KOSTOFF, S. (1999.a), *The City Shaped – Urban Patterns and Meanings Through History*, Thames and Hudson, London
15. KOSTOFF, S. (1999.b), *The City Assembled – The Elements of Urban Form Through History*, Thames and Hudson, London
16. KOVAČIĆ, V. (1908.), *Osnova za preudezbu Kaptola i okolice u Zagrebu*, Zagreb
17. KRUFF, H.-W. (1994.), *A History of Architectural Theory – From Vitruvius to the Present*, Zwemmer-Princeton Architectural Press, London-New York
18. LADD, B. (1990.), *Urban Planning and Civic Order in Germany, 1860-1914*; Harvard University Press, 111-138, Cambridge-Massachusetts-London-England
19. LENUČI, M. (1908.), *Regulacija Kaptola i Bakaceve ulice*, „Ustavnost”, 1 (137): 3-4, Zagreb
20. LIPPERT, H.-G. (2000.), *Tvornica znakova i simbola – katedrala u Kölnu nakon 1842. godine*, „Muzeologija”, 37: 55-65, Zagreb
21. MAERTENS, H. (1884.), *Der Optische-Maassstab oder die Theorie und Praxis des aesthetischen Sehens in den bildenden Künste*, Verlag von Ernst Wasmuth, Berlin
22. MALLGRAVE, H. F. (1988.), *Introduction*, u: WAGNER, O., *Modern Architecture*, The Getty Center Publication program, Santa Monica
23. MORAVANSZKY, A. (1998.), *Competing Visions – Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture 1867-1918*, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts-London-England
24. REUTHER, H. (1982.), *Hocheder, Karl*, u: *Macmillan Encyclopedia of Architects*, [ur. PLACZEK, A. K.], The Free Press, 2: 397, New York
25. RIEGL, A. (1998.), *The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin*, u: *Oppositions Reader – Selected Readings from a Journal for Ideas and Criticism in Architecture 1973-1984*, [ur. HAYS, M. K.], Princeton Architectural Press, New York
26. SITTE, C. (1967.), *Umetničko oblikovanje gradova*, Građevinska knjiga, Beograd
27. WAGNER, O. (1988.), *Modern Architecture*, The Getty Center Publication Program, Santa Monica
28. WIEDENHÖFT, R. (1982.), *Henrici, Karl*, u: *Macmillan Encyclopedia of Architects*, [ur. PLACZEK, A. K.], The Free Press, 2: 355, New York

IZVORI

SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1. KOSTOFF, 1999.b: 139/118
- SL. 2. KOSTOFF, 1999.b: 139/119
- SL. 3. LADD, 1990: 98
- SL. 4. LADD, 1990: 124
- SL. 5. LADD, 1990: 125
- SL. 6. HOCHEDER, 1908: 1
- SL. 7. HOCHEDER, 1908: 16
- SL. 8. HOCHEDER, 1908: T22
- SL. 9. HOCHEDER, 1908: T23
- SL. 10. HOCHEDER, 1908: T24

SAŽETAK

SUMMARY

PROTECTION OF MONUMENTS IN URBAN DEVELOPMENT THEORIES OF CENTRAL EUROPE BETWEEN 1870 AND 1918

In the second half of the 19th century the historic European towns went through a complex and unique process of adaptation to modern traffic as well as sanitary and technical requirements. Under these circumstances one of the fundamental problems of urban development was how to recognize the value of monuments including the relationship they should have with the immediate environment.

Two theories developed over time. Between 1870 and 1900 Reinhard Baumeister and Hermann Maertens formulated a theoretical basis of town development with emphasis on the significance of monuments. It was based on the theory of liberation from the historical context of the urban environment. Owing to public and professional work of Josef Stübben the impact of his theory was tremendous and long

lasting in Central European town development. Another theory of town development was developed in 1890's. Its major influence extended through the late 19th and the early 20th centuries. The meaning of the term „monument” gradually extended through the recognition and evaluation of major historical achievements as well as less representative stylistic changes.

There was a radical turnabout in the theory of town development with emphasis placed on the relationship between a monument and its environment. The main idea was to perceive a historical or architectural monument in its permanent dynamism from a changing perspective within a preserved historical urban context. Camillo Sitte was the first to have formulated the main theoretical guidelines.

Cornelius Gurlitt helped to increase its understanding whereas Karl Henrici and Theodor Fischer demonstrated the application of theoretical premises on particular regulatory tasks.

Theoretical complementarity of both theories contributed to an extended meaning of the term *monument* and a step-by-step formulation of a theory of monument protection. In both cases they were conceived as a professional response to a current problem.

After these theories had been publicly accepted and approved by fellow professionals they became universally valid in Central European town development through their intensive, widespread and long lasting application until 1920's. A complex relationship between the two conventions might be termed as a continuing complementary opposition.

ZLATKO JURIC

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Doc. dr.sc. **ZLATKO JURIC**, dipl.ing.arh., rođen je 1959. godine u Zagrebu. Na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirao je 1983. godine. Iste godine zapošljava se u „Ina-Projekt” u Zagrebu. Magistrirao je 1988., a doktorirao 1991. godine. Od 1992. do 1993. godine voditelj je arhitektonskog odjela INA-AGI. Za višeg asistenta na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu izabran je 1998. godine, a docentom na tome Odsjeku postaje 2000. godine.

ZLATKO JURIC, Dipl.Eng.Arch., Ph.D., born in 1959 in Zagreb. He graduated from the Faculty of Architecture, University of Zagreb in 1983. In the same year he was employed in INA-Projekt Company in Zagreb. He won his Master's degree in 1988. In 1991 he received his doctorate. From 1992 to 1993 he was the head of the architectural department of INA-AGI. He became a senior assistant in the Department of Art History at the Faculty of Philosophy in 1998 and an assistant professor in 2000.

